

המאבק וההשמדה של גיטו ביאליסטוק

WALKA I ZAGŁADA BIAŁOSTOCKIEGO GHETTA

ד"ר שמעון דתנר

Dr. SZYMON DATNER

הוצא לאור ע"י תלמידיו לשעבר
מהגמנסיה העברית בביאליסטוק.

תורגם מפולנית ע"י צפורה אקר-סורביץ

תל - אביב - ינואר 1989

לזכרם של 200000 יהודים של איזור ביאליסטוק שהושמדו על ידי הגרמנים.

יום ה-16 באוגוסט סוגר דף חדור טראגיות של תולדות היהודים במחוז ביאליסטוק, תקופה שהחלה ב-22 ביוני 1941 היתה מלאה סבל לא יתואר והתעללויות שהסתימו בהשמדה מלאה של 200000 יהודים. הגרמנים נחלו עוד נצחון קל, נצחון שלם בחזית המלחמה עם העם היהודי.

הגרמנים לא השמידו מיד את היהודים פיזית, היה זה מבחינתם מעין מהלך הומאני ש"עם אדונים" זה לא הראה אליו נטיות מיוחדות.

תחילה הם מצצו מקורבנותיהם את כל חיוניותם, השפילו כל כבוד אנושי שלהם, דחפו אותם למעמקי עוני כלכלי, עינו אותם בצורה מתוחכמת בעינויי תופת ורק אז רצחום: לא ידעו רחמים, לא חננו אף אחד: תינוק בעריסה, זקן חסר-אונים, אשה חסרת-הגנה, כולם היו אויבים, על כולם נגזר להכחד. מכוונת המוות הגרמנית עבדה ללא רבב, בדייקנות גרמנית, ביסודיות ובאכזריות אל-אנושית גרמנית.

בשעה שהצבאות הגרמנים נכנסו לישובים, זרעו בכל מקום מוות והשמדה בקרב האוכלוסיה האזרחית חסרת הגנה, ובהעדפה מיוחדת של היהודים, אשר נועדו להשמד בשורה הראשונה. לאחר ההוצאות להורג ההמוניות התגברה אורח הטרור, אשר תפקידה היה לדכא כל תנועת מרי ורצון להלחם. השטחים במזרח היו גדולים מדי משיוכלו למלא אותם ז'אנדרמים. לא הז'אנדרס, רק הפחד ממנו חייב להחזיק את העמים המנוצחים כבולים ברטן.

האירועים שהתרחשו בביאליסטוק לאחר פרוץ המלחמה בין ברית המועצות וגרמניה הלמו ביהודים כמכת מחץ על ראשם. הגרמנים נכנסו לעיר ביום שישי ה-27 ביוני 1941 ומיד שרפו חיים 800 עד 1000 גברים ונערים יהודים בבית-הכנסת הגדול. אחר-כך שרפו את השולהוף (איזור סביב בית הכנסת הגדול) והחלו בהוצאות להורג המוניות, בירות של הולכי רגל וכדומה רצחו עוד 1000 איש. באותו בוקר יום שישי פאטאלי התרכזה יחידה ממוכנת יותר גדולה של גרמנים בכיכר שננה (בקצה רחוב מאזוביצקה). הגרמנים שתו לשוכרה ושתו יים הקיפו את השולהוף.

הטבח החל בשעה שמונה בבוקר. הגרמנים מחולקים בקבוצות קטנות, מזוינים באקדחים אוטומטיים ורמוני-יד, החלו במצוד על היהודים בסמטאות הצרות והעקלקלות סביב בית הכנסת הגדול. ברחובות התרחשו מראות של דאנשהי. הוציאו מהבתים את היהודים, העמידו אותם על יד הקיר וירו בהם. מכל עבר הובילו קבוצות אומללים בכיוון בית הכנסת הגדול, אשר בער באש גדולה ומתוכו בקעו זעקות שבר נוראות. הגרמנים הכריחו את קורבנותיהם לדחוף אחד את השני לתוך בית הכנסת הבווער, במתנגדים ירו ואת גוויותיהם זרקו פנימה. כעבור זמן קצר בער כל האיזור. החיילים זרקו רימוני יד לתוך בתי העץ, שהתלקחו בקלות. ים הלהבות שהקיף את כל השולהוף נשפך אל הרחובות ליגיונובה, סטולארסקה וכיכר קושצ'ושקו. עד מאוחר לאחר הצהרים סחבו יהודים אל בית הכנסת הבווער, ירו ברחובות ובבתים. קולות הנפץ של הרימונים התערבבו בקול יריות האקדחים, יללתם של הגרמנים השיכורים וזעקות השבר של הקורבנות הנרצחים.

כלפי הנשים היו הגרמנים "אבירים", כלומר, בעקרון לא הרגו אותן, אבל הכריחו אותן במכות וצעקות לעזוב מהר את האיזור הבוער ולעיניהן הרגו את הבעלים, האחים, הבנים והאבות. במקרה אחד הפגינו "אבירות" גדולה מאד: אידה לביטאנסקה (מהבית קריביאטינסקה) היתה בחודש השמיני להריונה וכשברחה מהגיהינום של השוליהוף יחד עם כמה נשים וגברים, נתקלה בגרמנים שירו ב-200 יהודים מאחורי חומת בית מידובקה בליגיונובה מספר 9. גרמני מבוגר ראה את מצבה של אידה ונתן להם להמלט.

בית הכנסת בער כמה ימים. עובדה ראוייה לציון קרתה אצל יהודי ביאליסטוק באותו "יום השישי השחור". השרת הפולני של בית הכנסת (שמו לא ידוע) ניצל התרשלות רגעית של הגרמנים, פתח אשנב בקיר האחורי ודרכו נמלטו כעשרים יהודים, ביניהם ניצל גם פסח פריינט, הגיס של ליטבינסקה הנ"ל. פריינט נספה כמה ימים אחרי כן בין הרוגי "יום החמישי". בלהבות של בית הכנסת הגדול ניספו, בין היתר, ד"ר קראצובסקי המוכר לכל, הרוקח פולאק הצולע, שחקן השח המעולה זאבלודובסקי והבדחן הפופולארי אלטר שטיינברג. היבול של יום השישי השחור - כ-200 הרוגים, שכונת השוליהוף שרופה ואיתה הרחובות חאזאנוביץ, שקולנה, צ'מנה, גלוחה, סטולארסקה, זאמויסקה, סופראשיסקה, מידובקה, שלדז'ובה, בז'וזובה, ורסאלסקה, סוחה, אורדינצקה. רחוב ליגיונובה, שוק הדגים וכיכר קושצ'ושקו ניזוקו מאד.

טבח היום השישי זעזע את יהודי ביאליסטוק, אך ציפו להם בזמן הקרוב חוויות יותר נוראות.

ביום חמישי, ה-3 ביולי 1941 היה המצוד הראשון: כ-300 יהודים, בעיקר מהאינטליגנציה, נעלמו מבלי להשאיר עקבות. הם נקראו "קורבנות היום החמישי".

בשבת ה-11 ביולי 1941 ערכו מצוד נוסף, הפעם בקנה מידה יותר גדול: כ-4000 גברים ונערים נלקחו מהעיר באוטובוסים וכפי שנודע אחר כך, נורו בפיטראשי, כ-2 קילומטר מביאליסטוק. אלה נקראו "קרבנות השבת". הגרמנים הטילו על היהודים דמי-כופר בזהב (5 ק"ג), בכסף (20 ק"ג) ובמטבע טוביטית, וכדי לבזותם חויבו היהודים לשים טלאי צהוב על בגדיהם. ב-1 באוגוסט 1941 סגרו אותם בגיטו.

ל"יודנראט" (מועצת יהודים) שנוסד בפקודת הגרמנים היה למעשה תפקיד אחד: לספק לגרמנים כוח עבודה שנוצל בלי רחמים ועזרה לגיסטאפו בשוד גלוי של רכוש יהודי.

מאיזור שצ'וצין, גראייבו, טיקוצ'ין, ואשילקוב וממקומות יותר קטנים הגיעו דיווחים על רציחות המוניות מלאות זוועה בעידוד הגרמנים ע"י הריאקציה השחורה המקומית והחוליגניים. בסתיו 1941 החלו בגירוש "הלא-עובדים" לפרוז'אני. היה זה מסלול איוס של סבל והתעללות. כ-6000 יהודים הועברו לפרוז'אני ושוכנו בבתיים של הרוסים הלבנים, שהוגלו לעבודות פרך בגרמניה. לביאליסטוק הגיעו פליטים יהודים מוילנה והביאו את סיפורי הזוועה בפונאר ושל הליטאים. הגיעה הידיעה המזעזעת על הטבח בסלונים ב-14 בנובמבר 1941. רצח, השפלת כבוד האדם, שוד וביזה, אלה השיטות אשר השתמשו בהם ההיטלריסטים כלפי היהודים עד ליום האחרון לחייהם.

השנוי הפתאומי גרם לדכאון והרס במצבם הנפשי של רוב יהודי הגיטו. מיואשים משלימים עם גורלם ומצפים חסרי אונים להשמדה או לנס של הישרדות. אך קבוצת בני-נוער התאוששה מהר מחוסר האונים ועולה על הדרך היחידה שאינסטינקט רצון החיים היה צריך להכתיב לכל היהודים, כלומר על דרך המאבק בכובש.

בסתיו 1941 התארגנו קבוצות דלילות ראשונות של נוער יהודי, אשר הציבו לעצמם מטרה לעזור לאלפי החיילים הסובייטיים הכלואים במחנה שבויים גדול, בקסרקטינים של גדוד הפרשים העשירי. השבויים דוכאו באכזריות, הוכו והורעבו, קפאו מקור, עייפים מעבודות הפרך מתו בהמוניהם. בגיטו החלו בחשאי לאסוף בגדים, מזון, סיגריות, תרופות וכן כסף בשביל השבויים. צעירים וצעירות יהודים אירגנו את המבצע. הפועלים שעבדו מחוץ לגיטו העבירו את המתנות לחיילים הסובייטיים. בשטח הקסרקטין ניהלו את העבודה הזאת זליג דבורצקי ואברשה גרשוני יחד עם קבוצת פעילים שלמה.

העזרה של הנוער מהגיטו התבטאה לא רק בסעד חומרי. לשבויים סופק מידע על המצב בחזיתות לפי דיווחי רדיו מוסקבה ולונדון ונוצר הקשר עם העולם החיצון. נוצר הקשר עם הפארטיזנים, שאיפשרו לרבים מהם לברוח. הפועלים היהודים המועסקים במחנה מטעם HEERESBAUAMT יצרו מגע עם הכלואים בתיווכו של השבוי מהנדס איוואנין ורופא המחנה. העברת המידע והמתנות נעשו במרתפי בית החולים של משרד הבניה הנ"ל. הדבר נעשה בסודיות מירבית, כי כל מי שנתפס במגע עם השבויים היה צפוי למוות. צריך היה להשמר לא רק מהגרמנים אלא גם ממלשינים ומאנשי וולאסוב וגם מיהודים שהיו חרדים לעורם הם. עזרה דומה אורגנה בנקודות שונות של העיר, בהם עבדו שבויים ויהודים. המגע עם השבויים בשטח הקסרקטין של גדוד הפרשים העשירי נמשך עד מחצית 1942 ז.א. גם אחרי סיום עבודות משרד הבניה שם.

בצורה זאת הביע הגיטו את נכונותו להאבק וכן את אהדתו לאלה שהיו סמל חי של התביעה לזכויות האדם והיו מאוחדים בתקווה לנצחון על החיה ההיטלריסטית.

עם הזמן התאחדו כל הקבוצות הבודדות האלה בארגון אחד: "הוועד האנטי-פאשיסטי" וחברים בו היו ריבה שינדר, לייב מאנדלבלוט, יוסקה קאוה ואחרים. בין מייסדי הוועד היה קומוניסט פולני ותיק יעקובובסקי, שהסתתר בשטח הגיטו. ארגון זה היה במגע עם הוועד האנטי-פאשיסטי שפעל מחוץ לגיטו והיו חברים בו אנטוני יעקובובסקי הנ"ל וולאדיסלב נייסמאלק, פליקס לורק, ניורה צ'ביאקובסקה ואחרים.

כמו-כן, אלה שבאו מוילנה בסוף 1941, הנוער המרוכז בארגון הצופים "השומר הצעיר" וארגון "החלוץ", הקימו שני קיבוצים ששיתפו פעולה ביניהם. כל הארגונים הנ"ל הציבו לעצמם מטרה לאמן את חבריהם לקראת מאבק מזויין עם הגרמנים. לדאבוננו, במשך זמן רב לא עלה בידי היוזמים לאחד את הארגונים לארגון משותף אחד. לכך היתה השפעה גורלית על תנועת המרי בגיטו וזה גרם לקורבנות רבים ומיותרים וכן לכשלון הסופי, אשר את מימדיו ניתן היה להקטין בתנאים אחרים.

ההכרה שהמאבק המזויין הכרחי חדרה לאט, לאט לחוגי הנוער. בראש וראשונה הוכרה הנחיצות של ההצטיידות בנשק. לא היה נשק בגיטו, אבל בעמדות גרמניות רבות היה נשק למכביר. החלה הברחה של נשק לתוך הגיטו. הפועלים היהודים גנבו נשק ממחסני הכיבוש (Beutestellen). קצצו את קתות הרובים בכדי להקל על ההעברה, את חלקי העץ זנחו ואחר כך השלימו את החסר בנגריות הגיטו. את הנשק הסתירו בין חומרי הסקה והעבירו דרך שערי הגיטו, הקנים הוכנסו לתוך צנורות ברזל או לתוך קורות עץ חלולות.

בחודשים הראשונים של 1942 גברה הפעילות של חוגים שונים של נוער חדור רוח מהפכנית. נתארגנו בכוחות עצמם חוגים חדשים מבלי לדעת שקרוב אליהם פועלים חוגים דומים למטרות זהות. אין ספק ששיפור המצב בחזית עודד מאוד את גידול הפעילות. לנינגרד החזיקה מעמד. הגרמנים נהדפו ממוסקבה, הסבל הרב שנגרם לגרמנים בעקבות החורף הקשה (בין היתר, ראיתי במו עיני טרנספורטים של גרמנים מלוכלכים וקפואים שהובאו לבית החולים הצבאי), כל העובדות שלא היוו סוד לאף אחד, הוסיפו עידוד לנידונים הסגורים בגיטו ולנוער הוסיפו אתגר למאבק. ביום ה-1 במאי 1942 הופיעו כרוזים שקראו ליהודים לצאת למלחמה נגד הכובש.

בשולי הכרוזים האלה צריך לציין, שבעקרון נמנעו הארגונים האלה מתעמולה המונית בפעילותם הארגונית. צריך להדגיש בהדגשה יתירה את התנאים הקשים של כל פעולת ההסברה בגיטו. האווירה של טירור לא יתואר, מחנה גדול של מלשינים תמורת כסף ובחינם בלי כסף, הכרה שקיימת אחריות קולקטיבית והסנקציות הנובעות מזה ישירות ומצטברות, שהופעלו באכזריות החלטית ללא תקדים בקורות האנושות - כל אלה היקשו מאוד על עבודת תנועת ההתנגדות והפריעו להרחבתה ולהפיכתה לתנועה המונית. כל גילוי של רצון למרד או למאבק יכלו לגרום לחיסול חלקי או שלם של הגיטו. זאת חייבים היו לזכור כל אלה אשר לא חוו את המציאות של הגיטו והמשתוממים לעתים כיצד הסכימו היהודים בקלות רבה כל כך להריצם למוות ללא התנגדות.

באביב ובקיץ של 1942 חדרו לגיטו ידיעות על הטרור הגרמני המשתולל בווארשה ובכל מחוז המושל הכללי, על קרבות המחתרת הפולנית, על ייסוד מפלגת הפועלים הפולנית, שיצאה בקול קורא למאבק מזויין בכובש, על חיזוק קרבות הפארטיזנים באיזור קיילץ ולובלין. ידיעות אלה עודדו את פעילי תנועת ההתנגדות בגיטו ביאליסטוק, אולם הקשיים בתקשורת ומחסור בפעילים מתאימים לתנועת המרי באיזור ביאליסטוק, גזרו על הגיטו להשען על כוחותיו הדלים בלבד.

המחצית הראשונה של שנת 1942 עברה בשקט יחסי. נראה שחלה יציבות מסויימת בחיי היהודים, כאילו המפלצת הגרמנית שבעה דם דייה. הידיעה על האקציה בגיטו ווארשה - ב- 22 ביולי 1942 - המרכז הכי גדול של היהודים באירופה (למעלה מחצי מליון), פגעה כרעם ביום בהיר. התגלה הסוד של העברת היהודים מיישובים ועיירות קטנות וריכוזם בכמה מרכזים גדולים.

לא היה פה, איפוא, עניין של צמצום ההשפעה היהודית המזיקה על הסביבה הלא-יהודית, כפי שטענו הגרמנים וכמה יהודים האמינו או רצו להאמין. עכשיו התברר שהשיטה של הריכוז, מטרתה להקל מבחינה טכנית על ההשמדה הפיזית של האוכלוסיה היהודית. האמת הזאת לא חדרה להכרתם של אלה שהיו אחראיים לגורלם של היהודים הסגורים בגיטאות. יתכן גם שאבות היוזנראט לא רצו לראות את האמת ורצו להעלים אמת זאת מהמונים.

הנוער היהודי בגיטו, מאורגן בקומסומול, החלוצ והשומר הצעיר, שלא הושחת ע"י שכרות וזנות שפשטו בקהילה, הגיב על הידיעות מווארשה במאמץ חמוגבר לגיוס אלמנט בריא וישר-דרך לשורות החוגים החדורים בצורך במאבק.

רבים הצטרפו לתנועת ההתנגדות מתוך רצון, 99 אחוז מהם נוער משני המינים, מכל מגוון פוליטי. המבוגרים שהצטרפו היו ברובם הגדול רק מתוך שורות הפעילים הקומוניסטיים לפני-כן. (יהודית נובוגרוצקה, רבקה שינדר, יוסקה קאוה, אדלה הרץ, מייטק יעקובוביץ, לייבוש מאנדלבלויט, וולוול וולקוביסקי ואחרים). מתגברת ההברחה של נשק לגיטו, אולם כעבור זמן קצר התברר שבדרך זאת ניתן לספק את הרעב לנשק בצורה חלקית ודלה. התחילו לחפש בקדחתנות בעלי מקצוע שיוכלו לייצר נשק מכל סוג. אצל אנשים מהימנים מקימים בתי מלאכה קטנים לייצור רימונים תוצרת עצמית. הכימאים הרכיבו חומרי-נפץ וממלאים בקבוקים ונורות חשמלאיות בחומצות רעילות (לרוב שימוש בויטריוול), מלחימים נשק חם, קצר וארוך בנפחיות וסדנאות של המסגרים, מייצרים חלקים חסרים, קתות וסכיני פלדה ארוכים.

תפקיד חשוב בתנועת ההתנגדות בגיטו מילא המידע המדיני הבלתי לגאלי. אסור היה ליהודים לקנות ולקרוא עתונים גרמניים, אך באלפי דרכים הם הגיעו מחוץ לגיטו לידי היהודים ובמשך זמן ממושך הופצו תמורת מחיר מופקע ברחובות הגיטו. קראו בעיקר את "ביאליסטוקער צייטונג", "דאס רייך", "פרויטישה צייטונג", "קניגסברגער צייטונג", פחות קראו את "דויטשע אלגמיינע צייטונג", "פאלקישער בעאובאכטר" ואחרים. השתדלו לדלות מקריאת העתונים אם מפלט הגרמנים, שכה ייחלו לה, קרובה להתרחש.

הדעה הכמעט כללית היתה, שמפלט הגרמנים תבוא ללא כל ספק. רק לא היה בטחון אם תושבי הגיטו יזכו להשרד בחיים עד השחרור והדבר הציג לאנשים. בנשימה עצורה נקבו אחרי גורל מאבק הגבורה ליד סטאלינגרד וכן אחרי מהלך הקרב בלוב. בדאגה התלחשו על אל-עלמין, כי בתוצאות הקרבות האלה היה תלוי גורלם של יהודי ארץ-ישראל. קראו בשקידה בין השורות, התעכבו בעירנות על התקריות הפוליטיות בבתי-החרושת, בבית, ברחוב הפיצו דברים בדויים ומצוצים כאילו היו עובדות אמיתיות ממש. התרבו תאריכים ותחזיות על סוף המלחמה, וכאשר בתאריך אחד לא קרה דבר, ההמון לא חדל להאמין, המשיך לקוות. כאשר אירופה יותר ויותר שותתה דם תחת עול הגרמנים, כאשר חלקיו של העם הושמדו בזה אחר זה כמו חלקים שנקטעו מהגזע, כאשר חדרה למוחם של היהודים, שנותרו בחיים ושחיכו להשמדה, ההכרה שכדי לבסס את "אירופה החדשה" ו"סדר אירופאי חדש", צריך להקריב לא רק חיי גברים ונשים, אלא גם קורבנות קשים של חיי ילדים קטנים יהודים. לכן הגיטו שחי במתח עצבים קיצוני, שזכר את המכות הנוראות של יום האתמול ואת הפחד היום-יומי הבלתי פוסק מחיסול מלא, הפך לכר נרחב לקליטה קלה של כל דבר אי-רציונאלי ובלתי נתפס כאילו הוא דבר אמת.

מובן מאליהם שלהתעניינות מיוחדת זכו כל הכתבות הקשורות ביהודים. הישלו את עצמם שאולי יחול מהפך במדיניות הגרמנית כלפי היהודים, שהמשטר ההיטלריסטי יעשה רוויזיה של עמדותיו האל-אנושיות בעניין זה, שיחול שנוי בתוכנית המקורית של השמדה טוטאלית. בעניין מיוחד קראו כל שבוע את המאמרים של גבלס ב"רייך". הערכה אובייקטיבית של מאמרים אלה לא נתנה שום סיבה לאופטימיות וכן הנאומים המעטים של היטלר, שאז התפרסמו, לא הראו שמץ של ויתורים בשטח זה. באופן מיוחד השאיר רושם קשה הנאום בו איים חד-משמעית "שהיהודים שתמיד צחקו, כעת הצחוק יקפא על פניהם".

תפקיד יותר גדול מהעתונים בגיטו היה לרדיו. החזקת רדיו והאזנה לשידוריו היו אסורים לאוכלוסיה לא-גרמנית באיום עונש מוות. אף על פי כן, ההאזנה לרדיו בקרב היהודים היתה די נפוצה. לרדיו האזינו הפועלים מחוץ לגיטו, במקומות עבודה גרמניים שונים, יהודיות שהיו משרתות בבתי הגרמנים, כאשר "האזונים" יצאו העירה. בגיטו עצמו הקשיבו לשידורים במכשירי רדיו שנבנו ע"י טכנאים חובבים. כמעט לכל ארגון נוער היה רדיו משלו. את המכשירים התקינו במחבואים תת-קרקעיים, את הידיעות ערכו בצורה של ביולטינים מיוחדים והקריאו באסיפות החוגים. קרו גם מקרי הלשנה. ידועה העובדה, שבעקבות הלשנה, בעלי-הבית ברחוב יורוביצקה נורו למוות אחרי שמצאו בביתם רדיו.

על השקט הרוגע של עשרת החודשים הראשונים של 1942 העיבו השמועות על מעשי הטבח הנוראיים בעת חיסול גיטו סלונים וכן השמועה על עשרת הרופאים והרוקחים היהודים שנורו בוולקוביסק (אוגוסט 1942). שני המקרים הנ"ל התרחשו בקשר עם הגשת עזרה לפארטיזנים טובייתיים על ידי היהודים.

* * *

ימים קשים עברו על הגיטו בנובמבר 1942. ב-2 בנובמבר החל חיסול כל הגיטאות במחוז ביאליסטוק, פרט לגיטו ביאליסטוק, יאשינובטקה וחלקית גרודנו. ביום שני לפנות בוקר הקיפו אנשי ה-ס.ס. את הגיטו שאוכלוסייתו לא חששה משום אירוע יוצא דופן, גירשו אותם מהבתים וריכזום בככרות הצבוריים, בשווקים או מקומות מסחר, הטעינו על עגלות מגוייסות מראש ותוך התעללות בחסרי המגן הריצו אותם למחנות בקיילבאשין, בוגושב, זאמברוב, וולקוביסק ולקטרקטין של גדוד הפרשים העשירי, ליד ביאליסטוק. משם, לאחר שנותרה מהם כעשירית (רבים, רבים נכחדו על ידי הרעב, המחלות והיחס האל-אנושי) הובלו ברכבת מזרחה. בחודשים ינואר-מרץ 1943 הושמדו באמבטיות ובתנורי טרבלינקה 130,000 יהודים ממחוז ביאליסטוק. ניצלה רק קבוצה קטנה אשר העזה לא לציית לצוו וללא הופיעה במקומות הריכוז. הם ברחו ליער, שם רובם מתו ברעב ובקור או מכדורי הז'נדרמים הגרמנים, או מידי הרודפים המקומיים ושכירי הגרמנים מחוגי NSZ. הפחות אמיצים גמרו באיבוד הדעת. רק מעטים הצליחו להסתתר בתוך הגיטו בביאליסטוק.

מצבם הטראגי של היהודים שהעזו לברוח הורע על ידי הטרור הנורא שנקטו הגרמנים כלפי האוכלוסיה הפולנית. הם איימו לשרוף את הבתים ולהוציא להורג במקרה של מתן מסתור ליהודים הבורחים. היו גם סיבות נוספות, פעל גם רעל השינאה שהוחדר באופן שיטתי וללא עונש במשך שנים ארוכות בקרב החברה הפולנית על ידי מפלגת האנדזקים (NARODOWA DEMOKRACJA) האולטרא-נאציונליסטית, המחנה הפאשיסטי הקיצוני והסאנציה הפאשיסטית. פעלה אווירה של אי-רצון ואיבה כלפי היהודים שהושתלה זמן רב לפני המלחמה ע"י הטפה בלתי פוסקת לחרם כלכלי וחברתי, על ידי מהומות אוניברסיטאיות, גיטאות במכללות הגבוהות שהטיפו להם נוכלים חבושי מצחיות אקדמאיות, נומרוס קלאוסוס ונומרוס נוללוס, סעיפים גזעניים בחוקה, חוק "השחיטה" המפורסם של גב' פריסטור, או אמירתו הנודעת לשמצה של גנרל סלאבוי-סקלאדקובסקי "אכן כן" ויחידות החרם שלו.

לעומת אויב כל כך אכזרי כמו שהיו הגרמנים ולעומת האוכלוסיה הפולנית המעונה ע"י הטרור הגרמני שסבלה אבדות עצומות באנשים, לא היה סיכוי לפעולה המונית של הצלת היהודים בפולין.

אחוז היהודים הניצולים יכול היה להיות, ללא ספק, יותר גדול אם בסביבה היתה אווירה פסיכולוגית ידידותית יותר.

אווירה כזאת לא היתה קיימת הודות למשטר של הסאנאציה אשר התיידד עם הגרמנים, מילא בנאמנות את כל ההחלטות של ההסכם משנת 1934 וכלפי היהודים

ביצע את כל הסעיפים הבלתי-מאושרים שנבעו מרוח הסכם זה.

יוצאים מן הכלל, הראויים לשבח היו חלקי האינטליגנציה הפולנית בעלי מסורת רבת-השנים של חופש ומרדנות, כמו כן מאות הפולנים, אנשים בעלי רצון טוב שהיו מפוזרים בכל המדינה, בעיקר איכרים שהעזו להיות בני-אדם ובסכנם את חייהם הסתירו או שמרו על היהודים הנרדפים כמו חיות. הם ראויים לפרס הכי גבוה, שאולי יכריזו עליו פעם, "פרס האנושיות". כמה מאות יהודים, באיזור ביאליסטוק, חייבים הצלתם והישרדותם, בראש וראשונה, לאומץ לבם, הקרבתם ורחמיהם של איכרים פולנים. (שמותיהם ייחרטו פעם באותיות זהב בקורות העם הפולני, אולם כעת לא ניתן עדיין לפרסמם. כדוגמת היהודים שניצלו, הם עדיין נתונים לרדיפות מצד NSZ ואחדים שילמו בחייהם בעבור אצילות נפשם).

לאחר חיסול הגיטאות האחרים נותר גיטו ביאליסטוק שמנה 60,000 איש, וליד גיטו לודז' הוא נותר בתור האי היהודי האחרון והגדול, שבלט יחיד בתוך ים החורבות ובתי העלמין של יהדות פולין.

האם לזמן רב? - שאלה זאת הציקה לילדים, למבוגרים ולזקנים. הזוועה שעורר השם ט ר ב ל י נ ק ה היתה על שפתי כל. עלון שהוצא ע"י אחד מארגוני המחתרת הפולנית בווארשה על טרבלינקה, שוכפל והופץ בגיטו בסוף 1942, עורר פחד וחרדה לא יתוארים. התאור היבש והענייני של "המקלחות והארוכה" זעזעו את כל איזור ביאליסטוק. נפתרה התעלומה היכן נמצאים כל הטרנספורטים של מאות אלפי יהודים שהועברו מגיטו ווארשה וכווננו "לעבודה במזרח". התגלה הסוד של העלמות חצי מליון יהודים בקטע ווארשה - מאלקיניה. העלון שהיה מופנה לצבור הפולני הודיע על בניית תנורי ענק קרמאטוריים, אשר ונפקידם להשמיד את הבאים בתור, את הפולנים. הכרוז מסתיים בקריאה למלחמה בנשק בפולש הגרמני.

לאט לאט חדרו אל הגיטאות הסגורים ידיעות על המקומות בהם מרכזים את היהודים, המובלים כאילו לעבודה ואשר לעת-עתה איש לא ראה חוזר משם. מידאנק, אושוויץ, בלזק, מינסק, אלה שמות אשר עוררו רגשי זוועה אצל היהודים. סובבו סביב השמות האלה סיפורים מפלצתיים שלא יאומן שאמנם קרו, שמקומות אלה הם מרכזי עינויים המוניים של היהודים מכל אירופה. ליהודי ביאליסטוק שזכרו את "האוטו-דאפה" לא הרחק מהכר ביום שנכנסו הגרמנים לעיר וזכרו את קורבנות "יום החמישי" ו"יום השבת" וידעו על טבח סלונים ווילנה - לא היה שום יסוד לאשליות על הצפוי להם. ובכל זאת, יהודים "שקולים" ויהודים אופטימיים שללו אפשרות שבלב אירופה קיימים מקומות שתוכננו מראש לשמש להרג המוני.

בהסתמכם על העובדות של הרג המוני, הידועות היטב לכל הביאליסטוקאים, טענו, שאילו הגרמנים רצו להרוג את כל היהודים, לא היו מהססים לבצע את הדבר מיד בהתחלה ובמקום. אם כן, לשם מה היה עליהם עוד לטרוח להעברת טראנספורטים ולהציב להם ליווי? לשם מה להשתמש באמצעים וכוחות, אשר בזמן המלחמה דרושים הרבה יותר בקטעים אחרים? הפשעים שבוצעו על היהודים הוטלו על הרצון מצד החיילים "להשתעשע", תוך התחמקות מהשגחת המפקדה, בעיקר באיזור החזית (את הפשעים ההמוניים הראשונים ביצעו הגרמנים מיד עם הכנסת לעיר).

ההסברים הנ"ל שבין התעמולה האנטי-יהודית עד לחיסולם השלם, יש פער גדול, שכנעו רבים. היה קשה מאוד לבדוק את הידיעות אשר פה ושם חדרו לגיטו ממקומות מרוחקים. המגע עם העולם מחוץ לגיטו היה קשה מאוד וגם כרוך בסכנת חיים. הידיעות המעטות אשר חדרו מבחוץ יכלו להיות גם נכונות וגם מטעות. ב-10 החודשים הראשונים של שנת 1942, אשר חלפו כלפי היהודים בשקט יחסי, תרמו לכך שהחלו לחלוש על הרוסקופים חיוביים. העקשנות אשר בה חזרו ומסרו על בשורות איוב וסיפורים על "אקציות" במחוז הממשלה המרכזי, ברוסיה הלבנה ואוקראינה, עוררה יותר ויותר ספקות.

הנושא היחידי כמעט שבו עסקו בשיחות בבתים בגיטו ובמקומות עבודה היה האם יוכלו להשרד מהמלחמה. תקוות גדולות, אף כי מוטעות, עוררו הידיעות על הסכסוכים וההבדלים הקיימים כאילו בין הצבא הגרמני, המפלגה והגסטאפו. הרבה מאוד האמינו שכשלוניות הגרמנים במזרח, האיום הגדל והולך של פתיחת חזית שניה במערב והסיכוי של כשלון ברור של הגרמנים יגרמו למשבר בחזית עקב התמרדות המונית של החיילים. האמינו גם במהפכה "מלמעלה" שכתוצאה ממנה השלטון יעבור למטה הגרמני, אשר ידיח את היטלר ויסייג מהמדיניות של השמדה המונית של האוכלוסיה הכבושה - (מדיניות שעבורה יהיה צורך לשלם מחיר יקר במקרה של כשלון במלחמה) - ישנה בצורה קיצונית את הקווי ויחזיר את הזכויות האנושיות שנגזלו ע"י ההיטלראיים. הישלו את עצמם שזמן קצר אחרי ההפיכה הצבאית ייחתם הסכם שלום ואז יינצלו וישרדו שרידי העם היהודי המעונה. האמונה בכשלון צבאי מהיר של הגרמנים וביחוד האמונה בהתאוששות העם הגרמני, אשר בעבר תפס את אחד המקומות הראשונים במשפחת העמים התרבותיים, לוותה את יהודי ביאליסטוק עד היום האחרון של השמדתם הסופית. אפילו ברכבות המוות בדרכם לטרבלינקה ומידאנק, רבים מהם האמינו שהם אמנם נוסעים למחנות עבודה, כפי שכל הזמן הכריזו הגרמנים, ולא שזה אפשרי שבסוף דרכם זאת מחכה להם המוות.

וכי מה היתה אשמתם? בעבור מה מוות? הפסימיסטים של הגטו האמינו במפלתם של הגרמנים והניחו שהצבא הגרמני יישבר רחוק בתוך אדמת ברית-המועצות (בשנת חיסול הגיטו עבר קו החזית במרחק של כ-800 ק"מ ממזרח לביאליסטוק). הם טענו גם שלגיסטאפו תמיד יהיה מספיק זמן לחסל את שארית היהודים כעדים לא רצויים. כמו כן הצביעו שקשה לבנות על ההבדלים הקיימים, כביכול, בין הגיסטאפו והצבא, כיוון שבביאליסטוק נשרפו 1000 יהודים בבית הכנסת הגדול וירו בהמונים כבר ביום הראשון לכניסת הגרמנים לעיר ואח"כ כל החטיפות והמעצרים של 5000 "ביום חמישי", ושל "השבת", כל אלה נעשו לא על ידי הגיסטאפו, שאז עוד לא היה קיים, אלא ע"י הוורמאכט. קשה היה גם לשער שהיטלר כמארגן טוב ישאיר עמדה כ"כ חשובה כמו המטה הגרמני בלתי-מאויש על ידי האנשים שלו. הראו על קו אופייני בפסיכיקה הגרמנית המורגלת לציות עיוור וביצוע קפדני של פקודות מבלי להרהר מי נתן הפקודה ומה הרקע המוסרי של נותן הפקודה.

בחוגי האינטליגנציה של הגיטו ניתחו בהרחבה ולעתים תכופות עודדו איש את רעהו שקיימים כוחות שאינם לוקחים חלק במלחמה ושהגרמנים מוכרחים להתחשב בדעתם ואשר ללא ספק יתערבו לטובת היהודים מאירופה הנידונים להשמדה ונמצאים בידי היטלר. הצביעו על האוטוריטה העצומה של האפיפיור והצלב האדום הבינלאומי על המדינות הניאוטורליות שהיו להם יחסים דיפלומטיים ומסחריים עם גרמניה. רושם רב עשתה ההודעה שניתנה ע"י הגיסטאפו, שכל היהודים בעלי אזרחות לא פולנית ולא סובייטית יירשמו. את ההודעה הבינו, שמדובר על חילופי עצורים גרמנים שבמדינות האנגלו-סאכסיות. אמנם התייצבו כמה עשרות אנשים, אך לא היו לעניין שום תוצאות.

להפתעה גרם מתן רשיון ליהודיה אחת עם שני ילדיה לנסוע לבעלה לפאלסטינה. הוציאו מזה מסקנות, שהיהודים בחוץ-לארץ לא שכחו את אחיהם, שהם עושים הכל מה שביכולתם כדי להציל. במשך זמן ממושך רחשה בגיטו ידיעה שאיש לא יודע מה מקורה, שבקרב יועברו כל הילדים היהודיים יחד עם אמותיהם לשבדיה, שמשלחת שבדית של הצלב האדום כבר נמצאת בדרך. איש לרעהו סיפר סיפור משעשע על גברת מסויימת אשר עצם המחשבה על העברה עורר את חמתה והכריזה שלא תעזוב כי מה יקרה לרכוש שלה? לדאבוננו, איש לא הגיע ואף אחד לא טיפל במשלחת. לשוא ציפו ליד המשרדים הבלתי ליגאליים ובאזניים נטויות קיוו לבשורות מעודדות. לקול של גינוי הפשע הגדול המבוצע על עם חסר הגנה המצפה להצלה. לא נשמע ווטו החלטי מרומא, לא היתה מחאה מג'נבה, לא היה תיווך דיפלומטי של נדינות ניאוטורליות. שתקו אלה שקולם היה יכול להציל חיי מאות אלפים של ילדים. לעומת זאת בסתיו 1942 פשטה בגיטו שמועה שהגרמנים "המעשיים" לאחר שהם רוצחים את היהודים, משתמשים בשומן שלהם לתעשיית סבון. לחשו באוזן שבסוג הסבון הגרמני שהשתמשו בגיטו מצוי כמרכיב יסודי השומן היהודי.

"RIF" היתה התווית החרושתית של סבון זה והיו שפירשו שאלה ראשי תיבות של "שומן יהודי טהור" (Rein Idish Fett). היו שהתלוצצו על נושא זה, רבים האמינו וכולם היו מדוכאים. הרגשה כבדה שהעיקה כאבן על הלב היה חוסר הבטחון בכל הנוגע למזימות הרשע של הגרמנים, הפחד מיום המחרת. השמועות על טרבלינקה ומחנות השמדה אחרים וכן חיסול הגיטאות של ערי השדה זירזו את ההחלטה לאחד את כל קבוצות ההתנגדות בגיטו ביאליסטוק.

לארגון משותף אחד עם הנהגה משותפת התאחדו תחילה הקבוצות המארקסיסטיות: השומר הצעיר והבונד. זמן מה אחרי כן נוסד הבלוק "B" שהיה מורכב מ"החלוק", "דרור", "הנוער הציוני", "ביתר" ו"השומר הצעיר". ארגון השומר הצעיר שהיה חבר בשני הארגונים, שימש בתפקיד של מקשר בין שני הארגונים. הדיונים על איחוד כל הארגונים נמשכו ונסחבו בגלל דוקטרינות אידיאולוגיות ולעיתים תכופות בגלל אמביציות אישיות שונות. אלה הגורמים שהשפיעו במידה רבה על כשלון ההתנגדות בשנת "האקציה הראשונה" בגיטו ביאליסטוק בפברואר 1943.

בינתיים שני הבלוקים עושים מאמצים קדחתניים כדי לצייד את חבריהם בנשק, יוצרים מגע עם הגרמנים ורוכשים מהם נשק: חיה גרוסמן, ברוניה ויניצקה, בובה רובינשטיין ומרילה רוז'יצקה, אחרי-כן קשרית אמיצה של הפרטיזנים. מחסן הנשק הראשי נמצא אצל שלום קורץ ברחוב צ'פלה: הוא שארגן גם האזנה לרדיו ע"י שלום אובידז' ינסקי, מורה לחשבון מגראייבו (נפל ב- 1944 בשורות הצבא האדום). הסדנאות לנשק ובית-החרושת הקטן לרימוני-יד היו בהנהלתו של המהנדס אנוך פארבר במרתף מתחת לדירתו ברחוב צ'פלה 8.

עבודת הגיוס שהתנהלה בזהירות מירבית (עד לרגע חיסול הגיטו לא היתה אף "נפילה") הגדילה את מספר הלוחמים. הגיטו היה מחולק לאיזורים והאיזורים לבלוקים ואלה ליחידה הקטנה ביותר "בשלשות". לימדו את האנשים להשתמש בנשק. יצרו קשר עם פולנים ורוסים מחוץ לגיטו כדי להרכיב הנהגה משותפת למלחמה נגד הכובש.

אחד המגעים האלה נותק, כיוון שהגרמנים עלו במקרה על עקבות ארגון קצינים סובייטיים ברחוב ציגאנסקה, המקום זכור מיירי רב בו נהרגו אנשי המטה ולקחו משם חלק גדול ממחסן הנשק. במבצע זה נפל סיביראק, המפקד האמין של קבוצת הפרטיזנים מביאלובייז'ה.

קשרו קשר עם פקידים פולנים שעבדו במחלקת הרישום והזיהוי המקומית והשיגו "ניירות אריים" עבור חברי הארגונים הלוחמים. ציידו את החברים ברעל אשלגן והחדירו בתודעתם את ההחלטה לא ליפול חיים בידי הגרמנים ושכמקרה של חשיפתם צריכים לבלוע את הרעל ולהמנע מעינויים. יחד עם חיזוק ההגנה העצמית נולד גם הרעיון של ארגון קבוצות פרטיזניות, אשר הצטרכו לעזוב את הגיטו ולהלחם עם הכובש ביערות. עניין זה גרר מריבות חזקות: המתנגדים לפארטיזנקה טענו שעזיבת הגיטו והשארית בידי אלה שלא מסוגלים להלחם, כמו נשים וילדים בלי נשק, אינה אלא בריחה מתוך פחד וחוסר מזה הסיכויים למלחמה ביער. אינם יותר גדולים, בהתחשב בסביבה הזרה וחוסר ההכנה לאורח החיים ביער.

המצדדים בפארטיזנקה טענו, לעומת זאת, שהמלחמה בגיטו הסגור בתנאים של הטכניקה הצבאית הקיימת נוכח העליונות העצומה של הגרמנים, זה איבוד לדעת. אם הגיטו נידון למוות, אז שלפחות כל אלה המסוגלים להלחם יילחמו במקום בו המלחמה יכולה לגרום לגרמנים הכי הרבה אבדות, כלומר ביערות. בדרך זו, אם אין להציל את הקרובים להם ביותר, לפחות יוכלו לנקום את מותם. המריבות בנושא של דרכי המלחמה עם הכובש הביאו אפילו לפילוג בנוער הקומוניסטי. יודיטה נובוגרוצקה הנמרצת והזריזה, שלא סבלה התנגדות לאחר שהוצאה מהארגון על ידי "הזקנים", ייסדה ארגון חדש שמטרתו היתה להקים גדודי פארטיזנים בלבד. כבר בדצמבר 1942 עזבה את הגיטו הקבוצה הפארטיזנית הראשונה. היו אלה צעירים מצויידים היטב בנשק שנקראו "אנשי קרינקי" על שם העיירה, שרובם באו משם. המפקד שלהם היה "מאקסיס האמיץ" (שם מושאל). הם גרמו אבדות בבני-אדם ורכשו נשק רב. כמה שבועות אחרי-כן, בתקריט ליד מוסט ליפובי (גשר הליפה) נאלצו הגרמנים לסגת משדה המערכה למרות יתרוןם באנשים ובנשק. הגרמנים השאירו 6 הרוגים ו-4 פצועים, ומאקסיס מת מות גיבורים. מותו גרם למשבר בגדוד, רוב האנשים חזר לגיטו לחורף והתכוונו לצאת שוב ליער באביב. פעילות אנשי קרינקי עוררה אהדה רבה לרעיון הפארטיזנקה בקרב צעירי הגיטו.

המאורעות שהתרחשו זמן קצר אחרי-כן הוכיחו את צדקתם של מצדדי הפארטיזנקה. בראשית פברואר 1943 בישרה לעולם הודעה סובייטית רשמית: גנרל פאולוס יחד עם שרידי הארמיה השישית נכנעו לצבא הסובייטי. סטאלינגרד ניצלה. היתה זאת נקודת מפנה בתולדות המלחמה. ההודעה של המטה הכללי של הצבא האדום מיום ה-3 בפברואר 1943 הודיעה לעולם: הקרב על סטאלינגרד הגיע לקיצו. לפני-כן ספגו הגרמנים מפלה מוחצת ליד אל-עלמיין.

הצבא האדום פתח במסע הנצחון שלו וצבאות הברית החלו בהתקפה באפריקה. בגיטו ביאליסטוק ליד רגשי השמחה עקב הנצחונות על האויב השנוא גברו גם הספק והיאוש.

ב-25 בינואר 1943 חיסלו הגרמנים באיזור את הגיטו האחרון ביאשינובקה ובראשית פברואר הצטברו מעל גיטו ביאליסטוק עננים כבדים של טבח המוני. מבארש, "מלך הגיטו", נודע ליודנראט שהגרמנים דורשים "הקזת דם" ומהיודנראט פשטו ברחוב שמועות איוב חמורות שגרמו ליאוש נורא. האנשים נעו ברחובות כמסוממים ועל פניהם סטיגמה של מוות. החיים ברחוב נשתתקו, הצחוק והרעש נעלמו. מראה הילדים הקטנים היה קורע לב: אדישים וכבויים, כאילו ידעו מה מחכה להם.

מי יתאר את ענויי ההורים המודעים לגורל, שרויים בחוסר אונים מוחלט מול ההשמדה הצפויה. החורף מנע כל יציאה ליער. הגיטו הכין בקדחתנות את הגנתו הפאסיבית. כמעט בכל בית הכינו מחבואים, בלילות חפרו תעלות ובונקרים תת-קרקעיים, צמצמו את שטחי החדרים וליד הקיר הקבוע הקימו קיר מלאכותי נוסף, נוצרו מסדרונים ששימשו כמחבוא. את הכניסות לעליות-גג ולמרתפים היסוו.

כן התכוננה הכבשה להגן על עצמה מפני החיה הטורפת. בקרב הנוער הנחוש נשמעה הסיסמא: לא נכנע, לא נלך כצאן לטבח! אך לא היה נשק פרט לקלונסאות, מקלות ומוטות ברזל.

הארגון היה חלש, המפקדה מהססת וחסרת נסיון. מצב-הרוח מדכא, קשה היה למות צעיר, ובעיקר מוות עלוב כזה, מות כלבים.

בלילה בין ה-4 ל-5 בפברואר ציווה היודנראט לפקידים שלו להסתתר יחד עם משפחותיהם בבתי-החרושת וצייד אותם באותה עת ברשיונות פיקטיביים של פקידים בתפקיד, וכך הציל ברגע האחרון את אנשיו. אלה שהובאו בסוד הדברים ידעו כבר שלגיסטאפו בביאליסטוק הודיעו מטרבלינקה ומידאנק "שיש מקום פנוי" בתאי הגזים ובמשרפות, לכן דרשו מראש היודנראט, המהנדס באראש, שיספק 6000 "לא עובדים".

באראש, במקום לקרוא את להמונים "הגנו על עצמכם, כל מי שיכול!" או "הצילו את עצמכם, כל מי שיכול!" או במקום לירות כדור בעצמו כפי שעשה צ'רניאקוב בווארשה, הוא נכנע לדרישותיהם של הגרמנים. הוא האמין שאם ימסור למוות 6000 מאחיו, יציל את שאר ה-50,000.

פשעו הגדול ביותר היה שהסכים לזוועה הזאת, שהאמין לגרמנים ושיקר להמונים שנתנו בו אמונם.

מאז נגזזה ההילה של המהנדס באראש, מציל הגיטו הכל יכול. מאז מופיע בתור שותף טראגי של רוצחי העם היהודי ששרד בחיים יחד עם פשעו חצי שנה יותר ומשך אחריו לאבדון את שארית הגיטו.

ביום שישי ה-5 בפברואר, בשעה 4;00 לפנות בוקר, נכנסו הגרמנים לגיטו. החלה האקציה הראשונה. בראש הגיסטאפו צעד באראש עם רשימה בידו וקרא מתוך הכתב את שמות הנידונים למוות. (במצב רוח של נידונים לתליה ששרר בגיטו, המראה תואר אחר כך במילים; באראש גזר את הסרט). לבאראש עזרה בפעולה הצדקנית המשטרה היהודית (vodnungsdienst) שהרסה מחבואים וגילתה מסתורים בהם הסתתרו היהודים. היו גם יהודים חסרי בושע ומצפון שבזזו את דירותיהם של הנידונים האומללים. ברחובות הסתובבו כמה עשרות מלשינים, אשר גילו את המסתורים של היהודים והראו אותם לגרמנים במחיר הצלת חייהם העלובים.

באראש, המשטרה היהודית ו"המוסרים" (המלשינים), אלה אותות-הבושה והביזיון על הסבל והענויים של המליונים. ההגנה העצמית הכזיבה לחלוטין. חלק מהמפקדים איבד את הראש ואחרים חילקו גורלם עם גורל הגיטו. העדר תכנית הגנה נתן את אותותיו וכן הפילוג וחוסר האחדות הארגונית. בבונקרים של חוגי הנוער ציפו לשווא למתן האות להתנגדות בכוח.

בצורה שלילית ביותר השפיעה הידיעה שהגרמנים לא פוגעים בבתי חרושת ובפועלים שהסתתרו שם עם משפחותיהם. כמה ארגונים פקדו על חבריהם שיסתתרו בבתי החרושת ושיגוננו עליהם רק במקרה שהגרמנים יתקיפו את השטח. מקרי ההתנגדות היו ארעיים ולא מתואמים. ברחוב קופייצקה 29 שפך יצחק מלמד חומצה על קבוצה של אנשי ס.ס. אחד מהם התעוור, השני ניכווה וירה במבוכה בחברו והרגו. מלמד ניצל את המהומה וברח. הגרמנים, רותחים מכעס, הוציאו 100 אנשים, גברים, נשים וילדים מהבתים הסמוכים והרגו אותם בגינת פראגר וכן הזהירו שאם הפושע לא יתייצב תוך שש שעות יהרגו עוד אלף אנשים. מלמד התייצב מרצונו הטוב, עינו אותו ותלווהו בשער הבית של רחוב קופייצקה. לפני הוצאתו להורג הספיק עוד לשאת נאום נלהב נגד הגרמנים בו ניבא להם מפלה נחרצת ונקמה.

כעבור זמן קצר, באותו רחוב קופייצקה, שפכה משפחת קוריאנסקי מים רותחים על הגרמנים ואלה רצחו מיד את כל בני המשפחה. ברחוב צ'פלה זרקו פרידה פלד ובלומה לאקס רימוני יד על הגרמנים. שתי הנערות הגיבורות נהרגו מיד לאחר התקפתן. ברחוב סמולנה קבוצה של עשרים וכמה נערים בהנהגתו של אדק בוראקס, המפקד הצבאי של השומר הצעיר, הפעילה התנגדות קצרה אך עזה נגד הגרמנים ונחלו אבדות קשות.

הנמלטים מרכבות המוות לטרבלינקה סיפרו בגיטו על המרד של הנידונים בקרון הרכבת ליד שערי המחנה. בראש המרד עמד אותו בוראקס אשר יחד עם חבריו נפלו בקרב ולא נתנו להריץ אותם למרחצאות המוות ולמשרפות.

ברחוב חמיילנה 19 התבצרו 17 אנשים בעלית הגג. 8 נערים ו-9 נערות; לולק מינק, זולה דבורצקי, ישראל שטרנפלד, אברשה גרשוני, רחל רוזנשטיין ואחרים. כולם "מצויידים" בחומצה וגרזנים. הם החליטו לא להכנע כל עוד הם חיים. בעזרת השוטרים היהודים גילו הגרמנים את המחבוא. המגינים זרקו עליהם בפתח עלית הגג בקבוקים עם "ויטריל" ותקפו אותם בגרזנים. שני גרמנים נפצעו והכובשים נסוגו. התחיל מצור, הגרמנים ירדו על המחבוא בנשק ממוכן וכאשר נוכחו שלנוצרים אין נשק חם, הסתערו על עלית הגג והכריחו אותם לצאת לרחוב. שם העמידו אותם בשורה ליד החומה, ביצעו חיפוש מדוקדק והחלגו בשיפוט מהיר: "מי עשה זאת?" - הראשון בשורה אורג בכיר, רק הידק את שפתיו. נשמעה יריה. כך התנהג גם הצולע שטרנפלד. השלישי בשורה מצביע על שטרנפלד ההרוג: "הוא עשה זאת". הפושעים הגרמנים הסתפקו בשני קורבנות והובילו את השאר בידיים מורמות למקום הריכוז, (שם ריכזו את הנחטפים), בפנת הרחובות קופייצקה ויורובייצקה בשערי המתפרה הגדולה של היודנראט.

מכאן בקבוצות של כמה מאות הובילו את היהודים לרחוב פאבריצ'נה, ככר החרות, רחוב סנקביצ'ה, וכך הלכו הטראנספורטים של הנידונים לתחנת הרכבת של פולסקה, כאן הטעינו אותם על קרונות והסיעום לטרבלינקה. בתחנת הרכבת של פולסקה, פועל המתכת אברשקה (שם המשפחה עדיין לא ידוע) ניצל רגע של חוסר תשומת לב של אנשי ה-ס.ס. טיפס על גג הקרון ונשא נאום נלהב קצר. על ידיו נשא את ילדו בן כמה חודשים. הנידונים המומים מזוועות בתוך הקרונות וגם פולנים ספורים במרחק מה מהמקום, שמעו את דבריו המלהיבים על הנצחון על המפלצת הגרמנית ליד סטאלינגרד וכן על המפלה הבטוחה הקרובה של הפחדנים הגרמנים, אשר מנצחים רק את חסרי-המגן. "אנו הולכים למות, אך הם יבואו במהרה אחרינו" - סיים דבריו בהצביעו על הרוצחים המתקרבים. צרור של כדורים פגע בו ונפל יחד עם התינוק.

האקציה הראשונה שנקראה "טבח פברואר" נמשכה שבוע ימים, מה-5 עד ה-12 בפברואר והיא הפילה 15,000 קרבנות, ביניהם 2000 שנהרגו במקום. האפילוג של שבוע הדמים התרחש תחת המספר המפורסם "15" (מקום מושבה של הגיסטאפו ברחוב סנקביצ'ה). כאשר 14 צעירים עם ניירות אריים נעצרו ולמרות עינויים קשים לא מסרו אף אחד ולא גילו את שם הארגון ושמות הפולנים שזייפו עבורם את הניירות. אנשי הגיסטאפו עצמם סיפרו "לחברים" שלהם על אחת הניה לווין האמיצה מווארשה, אשר ירקה בפניהם של מעניה ובלי פחד הביעה את הבוז והשנאה אליהם. כל כ-15 נרצחו.

כתוצאה מאקציה זאת נחלו ארגוני ההתנגדות אבידות קשות, בעיקר רבו האבדות בקבוצות אשר החברים בהן לא נסוגו מעמדות קרב ולא חיפשו מקלט בבתי החרושת (הקומוניסטים ואנשי השומר הצעיר). הפסד הלוחמים הטובים ביותר גרם לדכאון בשורות הארגון. אולם מצב זה נמשך זמן קצר בלבד, כי בכוחות מתוגברים חזרו לבנות מחדש את הארגון. טבח פברואר לא השאיר אצל אף אחד אשליה כל שהן באשר למטרות הסופיות של הגרמנים בקשר לגיטו. גיוס אנשים חדשים התקדם בהצלחה ונפל על קרקע פוריה. דגש מיוחד שמו על גיוס מבתי החרושת, אשר כוסו במהרה ברשת של תאי תנועת ההתנגדות וכן גדלה תנועת הפארטיזנים. הנסיון של האקציה הראשונה הצביע בעליל על חוסר התקווה במלחמה בתוך הגיטו הסגור. הרבה צעירים אשר לא יכלו להתקבל לארגון שפעל בתנאי מחתרת קשים ולא בקנה מידה המוני, ייסדו בעצמם קבוצות לפעולה ביער ועזבו את הגיטו כדי להלחם בפולש האכזרי. אחרים בעלי יכולת יותר גדולה הצטיידו בדרכים שונות בנשק ופנו מזרחה כדי להתחבר אל גדודי הפרטיזנים. הקבוצה של יודיטה שעסקה רק בארגון חטיבות פרטיזנים אספה סביבה מספר גדול של צעירים.

באפריל 1943 נשלחה קבוצה קטנה בפיקודו של ברל ווארטשטיין במטרה להכיר את האיזור. הם היו מזויינים בצורה דלה ופוזרו בתקרית עם הגרמנים ליד ליפובי מוסט. לאחר שאיבדו את הקשרית שלהם, נסוגו לגיטו.

קבוצה שניה מורכבת מ-16 אנשים בפיקודו של טאלק, עזבה את הגיטו בליל ה-24 במאי. בדיוק ליד חומות הגיטו ברחוב יורוויצקה, התפתחה תקרית רבת עוצמה עם הגרמנים. ז'אנדרס גרמני אחד נהרג והלוחמים נסוגו לתוך הגיטו בלי אבדות.

נסיון נוסף נעשה כעבור עשרה ימים - 3.6.1943 - וגם הוא הצליח במשימתו. שרות בעל ערך רב, בעת יציאה מסוכנת עם נשק מהגיטו, נתנו שני מבריחים ידועים: נחום אבלביץ ויוסל קיסלר, שניהם לוחמים מסורים שהקריבו עצמם במאבק נגד הגרמנים. אבלביץ נפל ב-16 באוגוסט 1943, בעת הפריצה בראש הלוחמים אל חומות הגיטו. קיסלר נפל כמה ימים אחר כך ביערות איזוב כאשר התפוצצה פצצת-מטוס והוא יחד עם חברו הפרטיזן גרישה לונסקי טיפלו בחוסר-זהירות בחומר נסך.

גם הקבוצות בבלוק "A" נאלצו בלחץ המאורעות לעשות רוויזיה ביחסם לפרטיזנקה. אף כי לא וויתרו על הרעיון של המלחמה בנשק בתוך הגיטו, החלו גם לייסד קבוצות פרטיזנים. ראשונה מיחידות אלה שעזבה את הגיטו בראשית האביב 1943, היתה בפיקודם של בורוביק וריבה שינדר. עם הזמן עבר הפיקוד של הקבוצה הזאת לידי של יז'י סוכאצבסקי (סאשא) מווארשה, איש אמיץ ואציל רוח, במקצועו פועל דפוס ומדריך ספורט לשעבר של ארגון "מורגנשטרן". סאשא נפל מות גיבורים ביערות איזוב ב-25 בספטמבר בהתקלות עם הגרמנים. באופן דומה נפל בורוביק ב-2 בינואר 1944 ליד דבוז'יסק. המספר הכללי של הפרטיזנים היהודים המאורגנים בביאליסטוק ואשר יצאו ליערות היה כ-150 איש. קשיים רבים גרם המחסור בנשק, אשר מנע את היציאה ליער של כל המתנדבים והמתגייסים למשימה זו. רבים מאלה שחיכו אבדו בגיטו בזמן האקציה של אוגוסט או בטרבלינקה ומידאנק.

המחסור בנשק הביא לשורה שלמה של מבצעים נועזים, כגון גניבת נשק ממחסני הגרמנים ברחוב סנקביצ'ה. במבצעים אלה הצטיינו הלוחמים ראובן לוין מווישקוב, נתק גולדשטיין (שניהם נפלו ביערות), וולובסקי וולוול (נפל באקציה), מארילה רוזיצקה מלודז' והפרטיזן האמיץ מארק בוך מווארשה.

בשעת הברחת הנשק לגיטו נתפטו שני יהודים אלמונים מגרודנו. הגרמנים הקיפו אותם אך הם התגוננו והרגו בוויסוקי סטוצ'ק ז'אנדרס אחד. אחד הלוחמים שם קץ לחייו והשני נורה במקום. ארגוני הלוחמים עקבו בעין בוחנת אחרי הסוכנים הגרמניים שערכו בגיטו. בקיץ נהרגו מכדורי הלוחמים סוכני הגיסטאפו האחים יודקובסקי וצביקליץ - שמם ישאר לדראון.

עדות טובה על התגברות הרצון להלחם ולהשתתף בתנועת ההתנגדות משמשות מאורעות 1 במאי 1943. כל העובדים בגיטו, ללא יוצא מהכלל, חגגו את יום הסולידריות של פועלי העולם. מובן מאליו שלא חשבו לצאת לרחוב ולהשתתף בהפגנות המוניות או להעדר מהעבודה בבתי החרושת. הגיסטאפו היה מחסל מיד תופעה כזאת. כל הפועלים, איפוא, התייצבו לעבודה ליד המכונות, אך המכונות הושבתו. תאי הארגון הזרועים בכל בתי החרושת הקפידו שאף אחד לא יעז לעבוד. הפועלים הצטרפו לשביתה באופן ספונטאני ובשום מקום לא הפירו את השביתה. אפילו מנהלי העבודה שהיו אחראיים על הייצור לא העזו להתנגד. כאשר ראו גרמני מתקרב, הפעילו מיד את המכונות והשתיקו אותן ברגע שהלך: שבתו המקצועית בנגריה המכאנית של סטאפן, נדמו מכונות הקראטונאז', הסדנאות, מפעלי הכימיקלים, בית החרושת הגדול לנעליים, לא טרסו מכונות התפירה של היודנראט (וואקסמן) וכך כל הגיטו הפך למחנה גדול אחד שהפגין בצורה זאת את שייכותו לעולם הפרוגרסיבי כולו, תחת הסיסמאות של המלחמה לנצחון על הפאשיזם. פיזמו במקלה שירים מהפכניים ושירים של הצבא האדום שחדרו לגיטו דרך השבויים הסובייטים, בעיקר בשטח מחנה גדוד הפרשים העשירי. היה נפוץ אז במיוחד "שיר הקומיסר" שפיזמו אותו בבית ובבתי החרושת, ובמיוחד את השורה: "פעמים רבות רבות נפגע בנחש הגרמני".

השביתה הכללית של הגיטו העידה על אמונתם של 50,000 נידונים במפלת התליינים הגרמנים וכן נתנה ביטוי להערצת המתמודדים עם האויב. לגרמנים היתה זאת תזכורת מסוכנת.

היה זה לעג ספוג-דם של הגורל שממש ליד הגיטו הנידון למוות חגגו גם הגרמנים את האחד במאי, כאילו זה חג לאומי שלהם. מהדגלים המוכתמים בדם נמתחו לגיטו הצפורניים העקומות של צלב הקרס.

הכי הרבה שינויים התרחשו בחזית הפנימית של תנועת ההתנגדות. כוחות מפולגים וחוסר הנהגה משותפת היו הצד החלש של התנועה מרגע היווסדה. מצב זה גרם במידה רבה לכשלון הארגון באקציה הראשונה. הכרה זאת חדרה כבר מזמן להמוני הנוער שהיה מאורגן בקבוצות השונות. הנוער התבונן בחרדה על חוסר ההבנה והעדר התאחדות בין "ראשי" הארגונים. הנזק שנבע ממצב זה היה כה ברור, הלחץ מלמטה היה כה חזק, עד שבסוף הקיץ הגיעו בפעם הראשונה לאיחוד קבוצת יודיטה עם בלוק "A" וכעבור זמן מה נוצר גם הקשר בין בלוק "A" ובלוק "B" כבלוק

אנטיפשיסטי לוחם אחד.

ליושב-ראש הבלוק נבחר מרדכי טננבוים, עסקן וותיק ובעל זכויות, מארגן ולוחם מ"החלוק" ולצדו דניאל מושקוביץ (קומוניסט). בהנהלה נכללו נציגים של כל קבוצות הלוחמים.

לדאבוננו זה קרה מאוחר מדי. לפני שהארגון החדש המאוחד הצליח להתארגן, נפלה כרעם מהשמים הידיעה כי חיסולו הסופי של הגיטו יהיה ביום 16 באוגוסט 1943.

האקציה של פברואר היתה ידועה מראש להרבה אנשים, וביחוד ליודנראט עם באראש בראשו. האקציה השניה באה כהפתעה גמורה לגיטו, לבאראש ואפילו לגסטאפו של ביאליסטוק. את האקציה ביצעו הפעם גדודי ס.ס. גרמנים, אוקראינים, ביאלורוסים ולאטוויים, שהובאו בסתר למקום. האקציה של אוגוסט הפתיעה רבים שהיו להם ניירות אריים "משכנעים מאוד", בעלי חזות ארית ואפילו כאלה שגרו מחוץ לגיטו ובאו במקרה לביקור ידידים בגיטו. הם היו בטוחים שבכל מקרה הגיטו יקבל התראה מראש על אקציה חדשה. את הדעות האלה הפיץ באראש והאמינו לו בצורה עיוורת מעריציו המסורים. עתה נוכחו לדעת שהיתה זאת טעות מרה ובעלת תוצאות טרגיות.

אף פעם לא היתה הרגשה טובה ומלאת תקוות בגיטו כמו בימים האחרונים לפני האקציה. זה היה בתקופה שלאחר סטאלינגרד, אחרי אל-עלאמיין, ולאחר הנצחון של המערכה בצפון אפריקה והנחיתה בסיציליה. סילוקו של מוסוליני קבע את נפילת איטליה, החזית במזרח רעדה, ב- 5 באוגוסט נשמעו לראשונה קולות הארטילריה ממזקבה, אשר קראו הידד לכבוד שחרור אורלי וביאלוגרוד. הדיס של שמחה ענו בלב תושבי הגיטו.

העזרה התקרבה, אך הגרמנים החליטו להמשיך ולנצח במלחמה עם היהודים. הלילה בין ב-15 וה-16 באוגוסט היה ליל ירח שקט. עד חצות נועדו אנשי המטה המאוחד של תנועת ההתנגדות בהנהגתו של טננבוים. בשעה שתיים לפנות בוקר נשמעה אזעקה: אנשי ס.ס. הקיפו את הגיטו ונכנסו לאיזור בתי החרושת. ההשתלטות על בתי החרושת מנעה מן הלוחמים את ביצוע התוכנית שהיתה מוכנה מראש, להצית את בתי-החרושת ברגע שיתחילו להלחם. היה ברור שהגיעה השעה של ההשמדה הסופית של הגיטו. תוך חצי שעה גייסו את קבוצות הלוחמים, הוציאו נשק ואיישו את העמדות שנקבעו מראש. בשעה שש בבוקר ניתלו מודעות על פינוי הגיטו ללובלין. על כל התושבים היה להתייבב ברחוב יורוויצקה, משם יעבירו אותם הלאה. הגרמנים שהתנסו בגיטו ווארשה רצו למשוך את התושבים מהבלוקים הגדולים (רחובות פולנה, צ'נסטוכובסקה, נובי שוויאט, קופייצקה) שמשם היה קל יותר להתנגד - אל הרחוב, ששם הבתים הקטנים והמגרשים הגדולים איפשרו לגרמנים חופש פעולה יותר גדול. נכשלו נסיונות הלוחמים לעצור את זרם ההמונים ברחוב יורוויצקה. ההמונים שמילאו את הרחובות היו המומים ומיואשים. ריכזו, איפוא, את כל קבוצות הלוחמים מהאיזורים שנעזבו עלידי התושבים וריכזו אותם באזור יורוויצקה, בעיקר ברחובות צ'פלה, כמיילנה, סמולנה, נובוגרודצקה וגורנה. תכנית המטה היתה להרוס את גדרות הגיטו, כדי שההמונים יוכלו להתפזר בשטח ואילו הלוחמים הצטרכו לחדור ליערות ושם להצטרף אל חבריהם הפרטיזנים. אל הלוחמים שלא היסו יותר את נוכחותם בים ההמונים, הצטרפו עשרות אנשים נחושים בדעתם ומזויינים במקלות, מוטות ואבנים.

הלוחמים התקיפו ראשונים. השעה היתה עשר בבוקר. את האות למלחמה נתנה להבת השריפות בצ'פלה, סמולנה ונובוגרודצקה, אלה היו הבנות הגיבורות: מילקה דאטנר, באשיה קוצ'לסקה, חיה ביאלה, הניה ואחרות, שהציתו את הבתים, המפעלים וערימות הקש. ברחוב פבריצ'נה בערו בית החרושת לצמר-גפן והסדנאות המכניות. אש חזקה נשמעה מהאוטומטים ורובי-היד. כך חיסלו הלוחמים את משמרות הגרמנים ששובבו ברחובות הגיטו ושמרו על הגדרות. מראה הגוויות של הגרמנים והנשק שנלקח הוסיפו עידוד ללוחמים שזרקו את עצמם על הגדרות, מזויינים ברימונים ובבקבורי בנזין. בו-זמנית, האמיצים יותר לא חיכו שיתהוו פרצות ופתחים בגדרות, ניסו לכבוש אותם בסערה. חיזקה אותם האש החזקה של החברים שירו מעל הגדרות הבווערים. אך הגרמנים השתלטו מהר על המצב. יירי אדיר ממכונות יריה כבדות וקלות ומאוטומטים התערב באנחות של הפצועים וזעקות הלוחמים. הגרמנים העמידו מכונות יריה בחלונות הבתים ובתי-החרושת שהקיפו את הגיטו, משם היה להם שדה ראייה מצויין ואמנם הסבו ללוחמים אבידות כבדות. ההתקפה על הגדרות נהדפה בתוצאות רוויות דם. בשמים הופיע להק מטוסים גרמניים ובטיסה נמוכה מעל ראשי הלוחמים ירו עליהם מהמטוס. הלוחמים האמיצים התחלקו לכמה יחידות והמשיכו לירות בגרמנים. המלחמה לא היתה שווה, כ-300 יהודים מזויינים בצמצום רב נלחמו עם למעלה מ-3000 חיילי ס.ס. מצויידים בנשק ממוכן מכל הסוגים. עם הגרמנים היו גם פושעים אוקראינים ורוסים לבנים. רחובות נובוגרודצקה וסמולנה היו מכוסים גופות מתים. אצל הלוחמים הורגש המחסור בגדורים והכי הרבה זמן החזיקה מעמד יחידת הלוחמים בגני הירק של היוזדנאט ברחוב נובוגרודצקה.

כאן הם הותקפו על ידי שתי שורות של אנשי ס.ס. מצד רחובות צ'פלה ופולסקה. ההתקפה נהדפה ולגרמנים היו הרוגים ופצועים. מעוצבנים מחילופי יריות מתמשכים הכניסו הגרמנים טנקים לקרב. מוקש שהוטמן בפתח תעלת הביוב בפינה קופייצקה וצ'פלה התפוצץ וגרם לנסיגת הטנקים. הלוחמים, 72 במספר, היו צפויים להקפה, לכן השתמשו בכל התחמושת שהיתה ברשותם ונסוגו למחבוא שהוכן מראש בבאר ברחוב כמיילנה מספר 7. הגרמנים גילו אותם וירו בהם ממכונות יריה בפינת הרחובות קופייצקה ויורוויצקה. הגבורים נפלו בזעקם "הלאה הגרמנים! הלאה היטלר! מוות לפאשיסטים! יחי הצבא האדום! תחי פולין הדמוקרטית! יחי סטאלין! עם ישראל לא ימות! ינקמו את דמנו!". איש לא ביקש רחמים.

את הגוויות החמות עדיין הטעינו על עגלות וקברו בקבר אחים בבית הקברות של הגיטו ברחוב ז'אביה, שם נחו מנוחת עולמים הבנים והבנות האמיצים של העם היהודי, אשר במותם חתמו את גבורת העם.

לאחר 3 שעות הקרב נחלש מעט והתלקח מחדש בשעה 5 אחה"צ. הלוחמים חידשו את הנסיון לפרוץ את הגדרות החוצה, אך לשווא. הגרמנים עקרו את הגדרות בכדי להשיג מרחב תימרון והביאו מילואים.

הגיטו הוקף בשלוש שורות של חיילים. בשורה הראשונה התקיפו גרמנים מזויינים בנשק אוטומטי קל, בשורה השניה עמדו יחידות חמושות בנשק אוטומטי ממוכן ובשלישית ארטילריה וגדוד פרשים. בלילה הבקיעו דרכם לשטח בית החולים היהודי ברחוב פאבריצ'נה שני לוחמים פצועים וסיפרו לרופא ד"ר ציטרון, שהגיש להם עזרה רפואית, שהנשק מתמעט והולך וכי הם מודעים לדבר שהולכים למות, אבל מצב הרוח בקרב הלוחמים טוב, כי המוות אינו נורא כשמתים עם נשק ביד בלילה הגיע לבית החולים הלוחם חיים רוזנסקי וסיפר שאחד מקבוצות הלוחמים החלה לחפור מעבר תת-קרקעי אל מחוץ לגיטו.

היריות בגיטו נמשכו עוד כמה ימים נוספים, בעיקר בלילות. עד ה-26 באוגוסט החזיקו מעמד בונקרים של הלוחמים ברחוב צ'פלה ונובוגרוצקה וכמה נסיונות להבקיע דרך מתוך הגיטו לא הצליחו. העמדות האחרונות של הלוחמים נפלו לאחר שאזלה התחמושת וב-27 באוגוסט הצליחה קבוצת לוחמים לצאת דרך חפירה תת-קרקעית ולהצטרף אל הפרטיזנים ביער. בהתקלות עם הגרמנים נפלה ליד ציליצ'אנקה מפקדת הקבוצה מסלונים, סוניה שמיד האמיצה. מתוך פרקים רבים של המלחמה הזאת, ראוי לציין את ההתנקשות, שלא הצליחה, בחיי אחד התלוינים של הגיטו, בשם דיבוס, הממונה על ענייני היהודים ליד הגיסטאפו. הוא התמקם יחד עם המטה שלו בבניין היוזנראט ברחוב קופייצקה ומכאן ניהל את מבצע החיסול. הלוחם רובצאק ירה בו משני אקדחים, אבל נהרג מאש נגדית, והרוזן הגרמני ניצל.

בבית חרושת של וולטאן הרגו הלוחמים בין המכונות קצין גרמני גבוה ופצעו כמה מחבריו.

מבין הלוחמים ניצלה רק חיה גרוסמן האמיצה ומתוך 72 לוחמים גיבורים נשאר בחיים, במסיבות עדיין לא ברורות, ברל שצמן בלבד. המפקד של הלוחמים מרדכי טננבוים וחברו דניאל מושקוביץ, שמו קץ לחייהם. המצור על הגיטו ארך חודש שלם וב-15 בספטמבר 1943, לאחר שכבו הלהבות האחרונות של ההתנגדות, נסוגו יחידות ה-ס.ס.

כך תמה תנועת ההתנגדות בגיטו ביאליסטוק ולוחמי ביאליסטוק הוסיפו דפים אחדים של גבורה מפוארת אל פרקי הגבורה של אחיהם בגיטו ווארשה.

רבבות היהודים בגיטו התבוננו פאסיבית במלחמתם של הבנים והבנות הטובים ביותר של העם ולא נטלו חלק במאבק. אחרי הצהריים הגיעה הפקודה לצאת לדרך ויהודי ביאליסטוק יצאו לדרכם האחרונה בשקט אילם, בין שתי שורות של פושעי ס.ס. המתעללים בהם. יבשים מצמא הגיעו לתחנת הרכבת פולסקה וחיכו לטראנספורט.

הגרמנים עוד ביימו את הבדיחה האחרונה שלהם, בסגנונם הגרמני הכבד והגס שלהם. כ-1000 ילדים הופרדו מההורים שגורשו מן הגיטו, "כדי להביאם לשווייץ", דרך טרזנשטאד בצ'כוסלובקיה ומשם לאושוויץ, וכאן הסתיים מסע הנדידה שלהם.

האבקואציה של בית החולים ברחוב פאבריצ'נה, בניין ישן של TOZ, היתה מזעזעת. הרופאים היהודים אשר שרדו מהגיהנום הגרמני של מחנות ההשמדה העידו על השיטות הפאשיסטיות של החיה הגרמנית. הגרמנים לא נגעו בבית החולים ב-4 הימים הראשונים של האקציה. ב-20 באוגוסט פרץ לבית החולים של יהודי ביאליסטוק פרידל, איש ה-ס.ס. והיועץ המשפטי שלהם, בראש הפושעים הגרמנים והאוקראינים. גירשו את החולים מהמיטות בצעקות "החוצה! מהר! (los, raus, schnell), כל כך מוכרות למליונים של קורבנות חפים מפשע, ברגעיהם האחרונים. פרידל, במצב רוח מרומם, מזרז את החולים ופולט מדי-פעם את המלים "מהר! יותר מהר - מחכה לכם כבר רכבת מיוחדת!". הרכבת המיוחדת הזאת היתה מורכבת מעגלות-סוסים שעמדו בשורה לפני בית-החולים.

החולים במחלקה הכירורגית התלבשו לאט אחרי הניתוחים ועל ראשיהם נחתו מכות ואלות. אביה של המטפלת פרידה אוסטרוב, זכה לתשומת לב מיוחדת של פושע גרמני אחד, על אף היותו ישיש עם זקן שיבה לבן. לאחר שהיכו אותו בקת הרובה כמה פעמים, הגיב לפתע בצורה בלתי צפויה: הרים את המקל שנשען עליו והנחיתו כמה פעמים על פיו של החייל, שנאלם מתדהמה ופחד. לאחר שהתאושש קפץ הפושע על המיטה בה שכב חולה אחר, לחץ את פניו בנעל ותקע בו צרור כדורים. מוחו של האומלל נשפך על הקיר. מזעזעת מהתקרית בבית החולים בלעה האחות דלוגאץ ציאנקאלי. לשמע היריות אצו הפושעים בזעם פראי אל המחלקה, זרקו את החולים מהמיטות והריצו אותם בבגדים תחתונים ביללות וקללות אל העגלות. בגסות רבה הטעינו אותם בצפיפות יתירה לרכבת המיוחדת.

מתוך אגף היולדות הגיעו במרוצה כמה גרמנים כשבידיהם תינוקות, וזרקו אותם כמו חבילות מאחורי גבם. אחריהם נגררו היולדות התשושות, כשאחת עוזרת לשניה.

הם הלכו כמו מתות, בלי מחאה, בלי תחינה, בלי קללה. הגרמנים זרקו את התינוקות כאילו היו עצמים מתים. מסביב נשמע צחוק גס, פרצופיהם של אפרוחים אנושיים אלה עוררו צחוק. התינוקות לא זעקו. הם כבר חצי מתים. מהעגלה נשמעה רק יללה חנוקה.

האמהות מצאו בקושי מקום בעגלה השניה. הכל גמור. פרידל נתן אות לנסיעה. "הרכבת המיוחדת" זזה. הוא צעד ועבר לפני הרופאים והאחיות שעמדו מאובנים ממראה הזוועה הזאת. הם עברו דרך רחוב קופייצקה לרחוב ז'אביה. כאן נורו כולם והושלכו לבור אחד, הגברים, הנשים והילדים. כך נסתיימה בביאליסטוק ההעברה של בית-החולים בפאבריצ'נה, ב-20 באוגוסט 1943.

RES SACRA MISER.... I

הטראנספורטים של יהודי ביאליסטוק אצו מזרחה ומקומות היעד שלהם הם טרבלינקה, מאיזאנק, בליז'יני, אושוויץ. אולי היתה תקווה כלשהי אצל אחרים שיצליחו להחלץ ממתקני המוות, אולם לגבי היהודים אפשרות כזאת לא היתה קיימת בכלל.

ביערות סופראשל וקנישין המשיכו הפרטיזנים מביאליסטוק את מאבקם המזויין עם רוצחי העם היהודי. הפעם היו מאוחדים בארגון לוחם אחד (קבוצת יודיטה, סאשא סוכצ'בסקי ואליהו באומאץ). ממאי 1944 נכללו באחת מיחידות הפרטיזנים הסובייטיות של גנרל קאפוסטה, בבריגדה של קוסטא קאלינובסקי, בפלוגת וויצ'ובסקי, ובגדודי "המלחים" וה-"26 באוקטובר". חלקם נפלו בקרב, אחדים שרדו כדי לשמש עדות לעינויי המליונים ולגבורתם של קבוצות גבורים שנלחמו עד הסוף בגרמנים.

הגרמנים רצחו קרוב ל-200,000 יהודים באיזור ביאליסטוק, בתוכם 50,000 מביאליסטוק עצמה. משרפות טרבלינקה, מאיזאנק, אושוויץ ואחרים בלעו כעשה מליונים יהודים מאירופה, מתוכם שלושה מליונים יהודים מפולין. הסבל הפאסיבי של מליוני הקורבנות ומותם של מאות אלפי ילדים מזעזע. בטראגדיה הזאת, קרן אור היחידה היא, מלחמת ההקרבה של לוחמים בעד עתיד יותר טוב לאנושות. עשרות אלפים של החיילים היהודים בדיוויזיה של קושצ'ושקו, בצבא האדום, בצבאות הקואליציה ובבריגדה היהודית, וכן הלוחמים בגיטאות והפרטיזנים היהודים, כל אלה, במלחמתם וגבורתם נקמו את המוות של מליונים חפים מפשע.

ס ו ף ד ב ר

ביום ה-3 בנובמבר 1943 התקיים הטבח הנודע של 20,000 יהודים במאידאנק, מרביתם יהודי ביאליסטוק. בקבוצה נפרדת צעדו חמישה בשורה, מחזיקים איש ביד רעהו, ילדים קטנים יחפים, רק כותונתיהם עליהם, רועדים מקור ופחד. מהרמקולים בקבוע צלילי הוואלסים של שטראוס, מדי פעם התערבו בהם מטחי-יריות ואנשי הס.ס. הריצו את הילדים בקריאות חיבה: "מהר, מהר, תיכף יהיה לכם חם".

רועדים מקור ופחד, ילדים רדופים למשרפות באושוויץ. ידועות "אקציות ילדים" רבות בגיטאות של מרכז ומזרח אירופה. מבוגרים הדרושים לעבודה הושארו בינתיים בחיים ואת הילדים הקטנים הובילו למוות. ידועות השיטות של המתת ילדים, שלעומתן מוות מכדור נחשב לחסד. הגרמנים הקימו מחנות מוות, השמידו מליוני ילדים (מספר הילדים היהודים בלבד הגיע למליון) - התגרו באנושות ו... הפסידו. ואילו ניצחו 17 - כאשר מת ילד קטן, בוכים המלאכים בשמיים. כאשר אדם רוצח ילד קטן, עשרות אלפים, מאות אלפים, מליוני ילדים, אז אפילו השטן בעצמו מזדעזע וצחוקו נאלם במעמקי הגיהנום. הגרמנים, לאחר מה שחוללו בשנים 1939 - 1945, ומה שתיכננו לעשות אילולא היו מנצחים במלחמה, הם עצמם הוציאו את עצמם ממשפחת העמים וכעת הם משתייכים לאנושות רק מבחינה אנטרופולוגית.

לקרוא לגרמני בן-אדם - זו סטירת לחי מבזה לאנושות. לקרוא לגרמני אירופאי - זה עלבון לכל היבשת הוותיקה, אשר סימלה במהותה בנאמנות ובעקשנות על שלטונו של היטלר עד הסוף, העם הזה הזדהה עם המשטר הזה.

העם הגרמני, במשך שש שנים התבוסס בדם, בסבל ובזיעת העמים הכבושים. נכסי הכלכלה שבידי הגרמנים הם ברובם גנובים או שדודים.

העם הגרמני ביצע במשך שש שנים פשעים העולים בממדיהם על ההזיות האפלות ביותר הרדומות בחיית-האדם.

העם הגרמני שאף במקרה שינצח במלחמה לבצע פשעים פי אלף חמורים יותר... הדם של עשרות מליונים חפים מפשע, של ילדים ונשים, זועק לעונש על פשעים אלה. אם המוסר והצדק ישלטו ביחסים בין בני האדם והעמים, אז הקול הזועק הנ"ל יישמע ואוי ואבוי אם יסודות אלה לא ישמשו אבן-יסוד ליחסים בין המדינות. במאבקים הנצחיים בין הטוב והרע, האור והחושך, ניצחו גם הפעם הטוב והאור, במחיר קרבנות עילאיים, ובלשון האגדה היוונית:

א ו ר מ ו ז ג ב ר ע ל ה א ר ו מ א ן .

אני מאמין באמונה שלמה שרוח-האדם נצחית.

אני מאמין באמונה שלמה, שגרמני אינו בן-אדם.

M E M E N T O G E R M A N I A E !

ז כ ר י ג ר מ נ י ה !

ביאליסטוק, 3 בדצמבר 1945.